

О. М. ПРИХОДНЮК, Л. М. ПОНОМАРЕНКО, С. К. РЕЦ

Археологічні пам'ятки в Черкасах

Черкаси розташовані на рівнинній боровій терасі Дніпра, урвисті схили якої мають висоту 20—30 м. До утворення Кременчуцького водосховища біля підніжжя тераси була одна з частин міста, зараз тут створено штучні дамби і гавані. Берегова лінія плато має багато виступів і ярів, зручних для розташування, стародавніх поселень. За писемними джерелами на одному з таких виступів — пагорбі Слави було споруджено фортецю.

Необхідність ретельного обстеження берегів Дніпра в цьому районі виникла у зв'язку з інтенсивною забудовою прибережної частини міста. У 1970—1971 рр. тут виявлено сліди існування стародавніх укріплень*. Найкраще вони простежені на трьох ділянках: в районі вул. Слави (пагорб Слави), готелю «Турист», а також поблизу с. Василиці, де 1971 р. зібрано на городищі фрагменти кераміки різних епох — неоліту, енеоліту, бронзи та зарубинецької культури. На городищі біля готелю «Турист» і на суміжних ділянках парку трапилася кераміка зарубинецької культури і давньоруська (XIII—XIV ст.).

Зразки посуду різного часу виявлені й в інших місцях прибережної частини міста і за його межами — на околиці сіл Змагайлівка і Червона Слобода (рис. 1).

Район пагорба Слави забудовувався протягом багатьох століть, можливо, змінилася й форма городища. Тепер воно витягнуте до річки, злегка вигнуте в плані, його площа обмежена з трьох боків крутими схилами, а з напільного боку має широкий рів глибиною 1—2 м. У північно-західній частині рову простежується перешийок шириною 15—20 м, який з'єднує городище з плато. У південно-східній частині є загострений мисоподібний виступ, з боку ріки верхній край схилу вирівняний по прямій лінії. Найбільша висота схилів — 15 м над підніжжям пагорба і 20—25 м над рівнем водосховища (рис. 2, 1).

Городище в районі готелю «Турист» займає невеликий за розмірами останець, відокремлений від плато неглибокою (4—5 м) западиною шириною 30—40 м. Звідси на верхньому майданчику простежуються залишки невеликого валу (рис. 2, 2). Городище, пошкоджене у північно-західній частині кар'єром, простягається вздовж краю плато. На території пам'ятки є заглиблення округлої форми діаметром 10 м. Північно-східний схил крутий, заввишки 30 м. Розгалужений яр, що проходить з заходу, мав до 1965 р. струмки, нині тут створено штучні декоративні водоймища.

Поблизу с. Василиця городище розташоване на виступі тераси біля великого старого яру, яким воно обмежене зі сходу (рис. 2, 3). На заході є інший яр, що має чітку штучно підправлену форму. З цього боку проходить вздовж схилу понижена площадка завширшки 20—25 см (вона зрита окопами). У північно-східній частині городища наявне не-

* В обстеженні археологічних пам'яток, крім авторів, брали участь краєзнавець М. Ф. Пономаренко та співробітники Черкаського краєзнавчого музею.

лике курганоподібне підвищення. На перешийку, який з'єднує виступ тераси з плато, чітко видно залишки валу і рову. Вал, огинаючи пам'ятку з півдня, переходить у терасу, що тягнеться вздовж південно-східного краю. Зі сходу схили порушені. З боку ріки біля підніжжя схилу, який має висоту 10—15 м, проходить ескарп шириною 15—20 м, закінчуючись у північній частині округлим виступом.

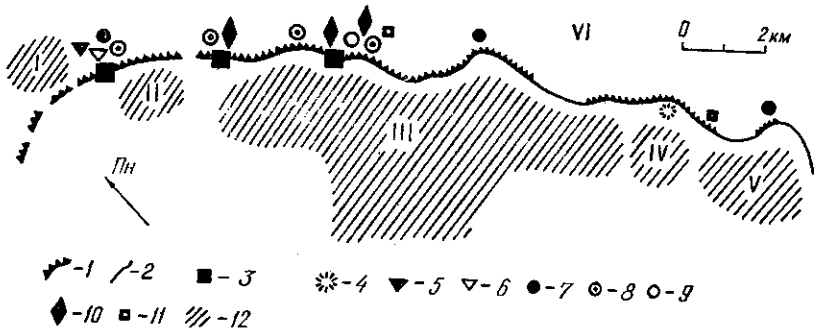

Рис. 1. Схема розташування археологічних пам'яток у Черкасах і найближчій околиці:

1 — обривисті краї борової тераси; 2 — понижені ділянки берега; 3 — городище; 4 — курган; 5 — неолітичні знахідки; 6 — неолітичні знахідки; 7 — знахідки епохи бронзи; 8 — знахідки зарубинецької культури; 9 — знахідки черняхівської культури; 10 — знахідки XIII—XIV ст. н. е.; 11 — знахідки XV—XVII ст.; 12 — сучасні населені пункти (I — с. Дахнівка, с. Василиця; II — с. Соснівка; III — м. Черкаси; IV — с. Змагайлівка; V — с. Червона Слобода; VI — водосховище).

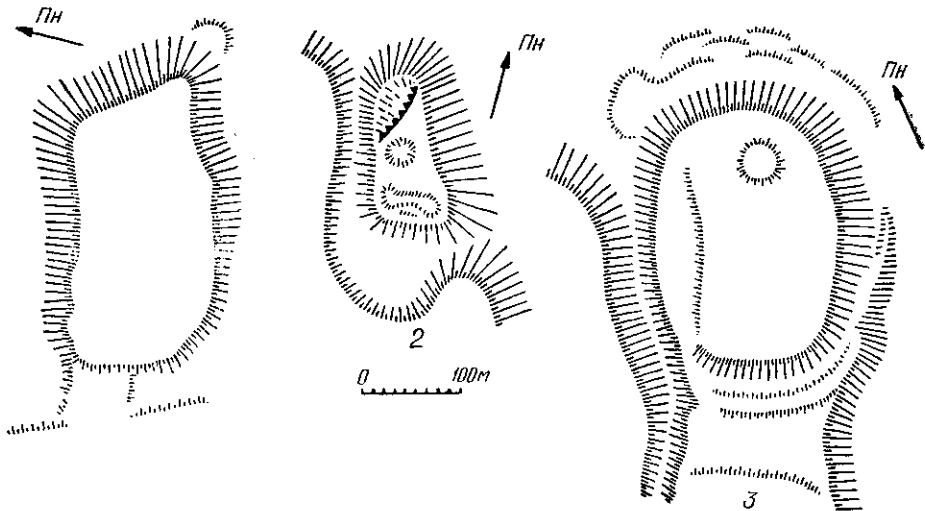

Рис. 2. Укріплені городища в районі м. Черкас (1—3).

Серед інших ділянок тераси, обстежених 1971 р., становить інтерес мисоподібний виступ у районі Замкової гори, між вул. Розкопною і Охотничим спуском, де, мабуть, також існували укріплення. Тут, на глибині 4—5 м від верхньої площадки мису, знайдено уламки кераміки епохи бронзи, зарубинецької, черняхівської, ранньослов'янської (друга половина I тисячоліття н. е.) культур та черепки і бронзову підвіску XIII—XIV ст. Підвіска складалася з дужки, до якої прикріплено три ажурних кільця.

Фрагменти зарубинецької кераміки зібрано також на виступі, обмеженому вулицями Франка і Пушкіна. Окремі черепки доби бронзи трапляються на схилах висотою 8—10 м у районі річкового порту. В цьому місці є миси, зручні для поселень.

На південний схід від Черкас схили борової тераси круто обриваються до водосховища і руйнуються його водами. Поблизу с. Червона Слобода тераса має висоту 3—5 м, тут за 100 м на захід від риболовецького колгоспу знайдено уламки посуду епохи бронзи, а на ділянці між селами Червона Слобода і Змагайлівка, де висота берега досягає 10—15 м,— черепки XV—XVII ст.

Археологічні розвідки на правому березі Дніпра в районі м. Черкас показали доцільність проведення систематичних заходів по охороні берегового краю тераси від руйнування. Найбільший інтерес для дальших досліджень мають городища, а також поселення, виявлені вздовж узбережжя, в його частині, що прилягає до центру міста. Вивчення цих пам'яток сприятиме з'ясуванню питань історії Середнього Подніпров'я, зокрема ранньослов'янського періоду, а також далекого минулого м. Черкас. Рельєф тераси, який зберіг залишки стародавніх укріплень і сліди поселень різних епох, доцільно законсервувати шляхом обдерновування, насадження дерев та іншими засобами. Берегові схили повинні стати переважно зоною меморіальних і ландшафтних парків, вільною від капітальних забудов.